

Θεολογώντας στὸν κόσμον τῆς μηχανῆς

Μὲ ἀφορμὴ τῆ συμπλήρωση 100 ἐτῶν ἀπὸ τὴν ἴδρυση καὶ τὴ συνεχῆ κυκλοφορία τοῦ ἐπιστημονικοῦ περιοδικοῦ *Θεολογία*, ἡ Διαρκῆς Ἱερὰ Σύνοδος τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος διοργανώνει Διεθνὲς Ἐπιστημονικὸ Συνέδριον μὲ τίτλον: «Ἡ Ὁρθόδοξη Θεολογία ἐν πορείᾳ στὴν “ἄυλη πραγματικότητα” τῆς ὑστερης νεωτερικότητας», μὲ τὴ συμμετοχὴ διακεκριμένων θεολόγων ἀπὸ ὅλον τὸν ὀρθόδοξο καὶ ὄχι μόνον κόσμον.

Ἡ Θεολογία συνήθως περιγράφεται ὡς ὁ καρπὸς τῆς διαρκοῦς ἐγρηγόρσεως καὶ τῆς μακρᾶς πάλης τῆς Ἐκκλησίας ἐναντι συγ- κεραιμένων αἰρετικῶν προκλήσεων καὶ ἀποκλίσεων. Ἐπιχειρεῖ νὰ ἐρμηνεύσει, ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ, ἐν ἐκάστη ἐποχῇ, τὴν πολυμερῶς καὶ πολυτρόπως ἐκδηλούμενη θεία Ἀποκάλυψη ὡς σωτηριώδη ἀλήθεια γιὰ σύνολον τὴν κτίση.

Ἡ ἀπόθνηξη τοῦ Θεοῦ στὸ ὑπερέραν καὶ ἡ ὑποβάθμιση τοῦ ὑπεραισθητοῦ κόσμου, κατ' ἐξοχὴν κατὰ τοὺς νεωτέρους χρόνους (Διαφωτισμός), ἄφησε μετέωρον τὸν αἰσθητὸν κόσμον, μὲ συνέπεια τὴ σύγχρονη ρευστότητα, καθ' ὅτι ὁ κόσμος αὐτὸς δὲν εἶναι αὐτοδημιούργητος. Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος προσπαθεῖ νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν ἄβυσσον τῆς ρευστότητας ἀναζητώντας ἔρεισμα στὴ «μηχανοποίηση».

Οἱ ἐπιστημονικὲς ἐξελίξεις, ἡ τεχνολογικὴ πρόοδος, ἡ ψηφιακὴ πραγματικότητα, ἡ βιοτεχνολογία μὲ τὶς διαρκῶς προστιθέμενες ἐφαρμογὰς καὶ δυνατότητές τους φαίνεται ὅτι ἀνακαθορίζουν τὶς ἀνθρωπολογικὲς καὶ κοσμολογικὲς ἀντιλήψεις καὶ παραμέτρους.

Ἐχει ἤδη ἀνατελεῖ ἡ ἐποχὴ τοῦ μετα-σύμπαντος (metaverse), πού «ὑπόσχηται» τὴν ἀποδόμησιν καὶ κατάργησιν τῶν φυσικῶν περιορισμῶν τοῦ χωροχρόνου. Ἡ «ἐπαυξημένη» πραγματικότητα, ὁ εἰκονικὸς κόσμος, τὰ τεχνητὰ περιβάλλοντα ἀποδιρθρώνουν, ἀπειλοῦν καὶ ὑποκαθιστοῦν μαζικὰ τὸ φυσικὸ καὶ κοινωνικὸ περιβάλλον.

Ἡ ἀνθρωπότητα ὁμως δείχνει ἀνυποψίαστη γιὰ τὸ μεταφυσικὸ ὑπόβαθρον τῆς τεχνολογίας ἐν γένει καὶ τὶς βαθύτερες προεκτάσεις τῶν παρενεργειῶν της. Τὸ ὅλον ζήτημα τὸ περιορίζει σὲ ἐπίπεδο χρήσης. Ἀλλὰ ἡ ὀρθὴ χρῆσις τῆς τεχνολογίας δὲν ἀγγίζει τὸ μεταφυσικὸ ὑπόβαθρον της καὶ βεβαίως δὲν λύνει τὸ πρόβλημα, διότι ποία εἶναι ἡ καλὴ χρῆσις ἐνὸς ὄπλου; Ἐπιπλέον, «μεταπτωτικά» δὲν μποροῦμε νὰ μιλάμε γιὰ «οὐδετερότητα» τῆς τεχνικῆς οὔτε νὰ ἐλπίζουμε στὴν ἀποκλειστικὰ καλὴ χρῆσις της, καθότι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἀναμάρτητος.

Στὴ διήγησιν τῆς *Γενέσεως*, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο προσεγγίζει ἡ ἀνθρωπότητα τὸ *ξύλον τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρόν* (Γεν 2:17: «ἀπὸ δὲ τοῦ ξύλου τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρόν, οὐ φάγεσθε ἀπ' αὐτοῦ· ἢ δ' ἂν ἡμέρα φάγητε ἀπ' αὐτοῦ, θανάτῳ ἀποθανεῖσθε»), φανερώνει ὅτι ἀντιλαμβάνεται τὶς δυνατότητες ὀλόκληρης τῆς κτίσεως ὑπερτιμημένα καὶ ἐξωπραγματικά. Τὸ συγκεκριμένον «δένδρον» στὴν ἀρχὴ ἦταν ἀπαρατήρητον. Ἐπρεπε πρῶτα νὰ μεταβάλει ἡ ἀνθρωπότητα τὴν ἀντίληψίν της περὶ Θεοῦ, γιὰ νὰ ἀποκτήσει τὸ δένδρον μιὰ οἰονεὶ ὑπόστασις. Προηγεῖται, δηλαδή, ἡ ἀλλαγὴ τῆς σχέσεως μὲ τὸν Θεόν, ἀκολουθεῖ ἡ θέασις τοῦ δένδρου, ἡ παρατήρησίν του, ἡ συζήτησις

πάνω στις δυνατότητές του, και μετά ή χρήση – ή βρώση τῶν καρπῶν του. Πρῶτα ἀλλάζει ή περι Θεοῦ ἀντίληψη τοῦ ἀνθρώπου και ἔπεται ή ἀλλαγὴ τῆς ἀντίληψῆς του ἀπέναντι στην κτίση, τὴν ὕλη και τὸ σῶμα. Μὲ ἄλλα λόγια, σὲ πρῶτο στάδιο ὁ ἄνθρωπος μετέβαλε τὴν ἀντίληψή του περι Θεοῦ, σὲ δεύτερο στάδιο δοκίμασε τὸν καρπὸ τοῦ δένδρου και μετὰ ἀντιλήφθηκε ὅτι εἶναι γυμνός. Εἶδε τὸ σῶμα του γυμνὸ γιὰ πρώτη φορά. Πρὶν δοκιμάσει τὸν καρπὸ, πρὶν *χρησιμοποιήσει* τὸ «εἰδέναι καλὸν και πονηρόν», δὲν εἶχε ἐμπειρία τῆς γυμνότητάς του.

Δὲν γνωρίζουμε ἀκριβῶς πῶς θὰ ἦταν ή ἀνθρωπότητα, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος χρησιμοποιοῦσε τὴν ἐλευθερία του διαφορετικά. Οἱ Πατέρες τῆς Ἐκκλησίας κάνουν ὀρισμένες ἐνδιαφέρουσες νύξεις, εἶναι ὁμως γεγονός ὅτι ἔκτοτε ή ἀνθρωπότητα εἰσῆλθε στη φάση ἐκείνη, κατὰ τὴν ὁποία κάθε ἐπιλογή της ἐξ ὀρισμοῦ ἐνέχει αὐτὴ τὴ διπολικότητα τῆς ἐμπειρίας τοῦ κακοῦ και τοῦ ἀγαθοῦ, και παράλληλα στη φάση πού ή τεχνολογία εἶναι ἀναπόφευκτη.

Ἡ οὐσία αὐτῆς τῆς πρωταρχικῆς ἀλλοτριώσεως ἦταν ή εἴσοδος τῆς ἀνθρωπότητας στὸ φάσμα τῆς αὐτοαναφορικότητας, μὲ συνέπειες σὲ πολλαπλὰ ἐπίπεδα, και κυρίως σ' ἐκεῖνο τοῦ θανάτου. Ἐξ αἰτίας αὐτῆς τῆς ἀλλοτριώσεως-αὐτοαναφορικότητας, ὁ ἄνθρωπος δὲν μπόρεσε νὰ λάβει τὴν ἀπαιτούμενη ἀπόσταση ἀπὸ τὸν ἑαυτό του, ὥστε νὰ συνειδητοποιήσει ὅτι ή λύτρωσή του ἀπὸ τὸν φαῦλο κύκλο τῆς ἐναλλαγῆς τῆς ἐμπειρίας τοῦ καλοῦ και τοῦ κακοῦ δὲν ἔγκειται στην προσπάθειά του νὰ ἀναιρέσει ὁ ἴδιος, ἀπ' εὐθείας, τὶς συνέπειες τῆς ἐπιλογῆς του καθαυτῆς, ἀλλὰ στην ἐπανεύρεση τῆς πρωταρχικῆς σχέσεώς του μὲ τὸν Θεό.

Ὁ ἄνθρωπος εἶχε πλέον εἰσέλθει στὸ πεδίο τῆς ἐπιβίωσης, μὲ τὴ γυμνότητά του νὰ στέκεται ἀπειλητικὴ και ἀποκαλυπτικὴ. Προσπάθησε νὰ τὴν ἀντιμετωπίσει ἐργαλειακά, περιστασιακά, ράβοντας φύλλα. Ἀλλὰ ἀπέφευγε νὰ μπεῖ στην οὐσία τοῦ προβλήματός του, πού εἶναι ή αὐτοαναφορικότητά του.

Ὁ Θεὸς γνωρίζει αὐτὴν τὴ νέα, παρείσακτη πραγματικότητα, τὴν ἀποκαλύπτει, ἀλλὰ δὲν προβαίνει στη «δαιμονοποίησή» της – ἀπεναντίας, ἀμέσως τὴν ὀριοθετεῖ: *ἐν ἰδρῶτι τοῦ προσώπου σου φαγῆ τὸν ἄρτον σου (Γεν 3:19)· και ἐξαπέστειλεν αὐτὸν Κύριος ὁ Θεός ... ἐργάζεσθαι τὴν γῆν (Γεν 3:23)*. Ἀργότερα, μάλιστα, θὰ δώσει και «τεχνικὲς ὀδηγίες» γιὰ τὴν κατασκευὴ τῆς Κιβωτοῦ τοῦ Νῶε και τῆς Κιβωτοῦ τῆς Διαθήκης, δηλαδὴ θὰ δωρήσει στὸν ἄνθρωπο τὴ γνώση και τὶς ἱκανότητες, ἀλλὰ μαζί μὲ αὐτὲς και τὸ ὄριο, τὴν κατεύθυνση πού πρέπει νὰ ἀκολουθήσει. Παρ' ὅλα αὐτά, ὁ ἄνθρωπος ἔφτιαξε τὸν Πύργο τῆς Βαβέλ...

Ἀπὸ τὴν ἀρχή, ὁ Θεὸς ἀναγγέλλει τὸν ἐρχομό, τὴν ἀποστολὴ κάποιου, ὁ ὁποῖος θὰ *τηρήσει τὴν κεφαλὴν* τοῦ ὄφεως και ὁ ὄφεις θὰ τοῦ *τηρήσει τὴν πτέρναν* (Γεν 3:15). Ἀναζητᾶ τὴ σύναψη μιᾶς σχέσης μὲ τὸν ἄνθρωπο σὲ ἐπίπεδο ὄντολογικὸ, προκειμένου νὰ ὑπάρχει ή ἀνθρώπινη κατάφαση στην Ἐνανθρώπηση, στην ἐπανόρθωση και θέωση τῆς ἀνθρώπινης φύσης.

Αὐτὴν τὴν ἀποστολὴ φέρει εἰς πέρας ὁ Χριστός. Στὸ μεσοδιάστημα μεταξύ ἱστορίας και ἐσχάτων ή πλειοψηφία τῆς ἀνθρωπότητας θὰ ἐπιμένει στην ἐργαλειακὴ

ἀντιμετώπιση ὄχι μόνο τῶν ἐκάστοτε ἀναπόφευκτων πρακτικῶν ἀναγκῶν ἀλλὰ καὶ τῶν ὄντολογικῶν «ἀναγκῶν», δηλαδή τῆς ὄντολογικῆς τῆς προοπτικῆς. Μιὰ ἄλλη μικρὴ μερίδα (ἡ Ἐκκλησία ὡς σῶμα Χριστοῦ) ἐπιλέγει τὴ ριζικὴ ἀντιμετώπιση τῶν συνεπειῶν διὰ τῆς προσέγγισης τῆς αἰτίας ποὺ τὶς προκάλεσε, καὶ ἡ ὁποία συμπυκνώνεται στό: *ζητεῖτε δὲ πρῶτον τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, καὶ ταῦτα πάντα προστεθήσεται ὑμῖν. Μὴ οὖν μεριμνήσητε εἰς τὴν αὔριον· ἡ γὰρ αὔριον μεριμνήσει τὰ ἑαυτῆς (Μτ 6:33-34)*, φέροντας ὡς παράδειγμα τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ καὶ τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ, ποὺ δὲν «ἐργάζονται» γιὰ τὴν τροφή ἢ γιὰ τὴν ἐνδυμασία τους, κι ὅμως ὁ Θεὸς μεριμνᾷ γι' αὐτά. *Ἐαυτοὺς καὶ ἀλλήλους καὶ πᾶσαν τὴν ζωὴν ἡμῶν Χριστῷ τῷ Θεῷ παραθώμεθα.*

Ὁ σύγχρονος ἄνθρωπος δυσκολεύεται νὰ ἀντιληφθεῖ ὅτι ἡ τεχνολογία στὴν οὐσία τῆς εἶναι κάτι διαφορετικὸ ἀπὸ τὰ ἐργαλεῖα καὶ τὴ χρήση τους. Ὅμως, φιλόσοφοι καὶ ἐπιστήμονες ἔχουν μιλήσει κι ἔχουν ἐπισημάνει αὐτὴ τὴ διαφορά. Ὁ Martin Heidegger (*Die Frage nach der Technik*, 1954) ἐδῶ καὶ δεκαετίες ἔχει προειδοποιήσει ὅτι: «ἡ οὐσία τῆς τεχνολογίας κατὰ κανένα τρόπο δὲν εἶναι κάτι τὸ τεχνικό». Ἡ τεχνικὴ, ὅπως σημειώνει ὁ Σπ. Κυριαζόπουλος (*Ἡ καταγωγὴ τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος*, 1965, σ. 15): «δὲν ἐμφανίζεται εἰς τὴν ἐποχὴν μας ὡς ιδιότης ἀπλῶς καὶ μόνον τοῦ τεχνίτου, ἀλλ' εἶναι ἡ στάσις τοῦ ἀνθρώπου ἐντὸς τοῦ κόσμου [...]. Δὲν εἶναι λοιπὸν ἡ τεχνικὴ ἀπλῶς τὸ σύνολον τῶν μηχανικῶν ἀντικειμένων, ἀλλ' ὁ τρόπος, διὰ τοῦ ὁποίου δημιουργοῦνται τὰ σύγχρονα προβλήματα καὶ ἡ μέθοδος τῆς λύσεώς των καὶ ἀπὸ τῆς ἀπόψεως αὐτῆς ἡ προϋπόθεσις τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας. Ἴδου διατὶ ὁ λόγος περὶ τεχνικῆς δὲν ἀναφέρεται εἰς τὰ πράγματα ἀλλ' εἰς τὸν ἄνθρωπον· δὲν εἶναι λόγος περὶ τεχνικοῦ ἔργου, ἀλλὰ περὶ τεχνικοῦ πνεύματος». Ἐπομένως, τὰ τεχνολογικὰ ἐπιτεύγματα ἐνσαρκώνουν τὸ «τεχνικὸ πνεῦμα», ἀποτελοῦν συνέπεια καὶ ἔκφρασί του, ἀλλὰ δὲν ταυτίζονται μὲ αὐτό.

Πρέπει νὰ σκεφθοῦμε τὸ αὐτονόητο: ὅτι καμμία τεχνολογικὴ καινοτομία καὶ ἐξέλιξις δὲν εἶναι οὐδέτερη. Κάθε καινούργια τεχνολογία ἀνατρέπει τὴν προηγούμενη τάξι τῶν πραγμάτων. Δὲν ἔχει σημασία πῶς χρησιμοποιοῦμε ἓνα καινούριο μέσο. Ἀκόμα καὶ ἡ λεγόμενη «καλὴ» χρήση του, ἀνατρέπει τὴν ἀντίληψη τοῦ κόσμου, ποὺ εἴχαμε μέχρι ἐκεῖνη τὴ στιγμή. Ἡ συνειδήσή μας, ἡ συμπεριφορὰ μας, ἡ σκέψη μας προσαρμόζονται στὶς δυνατότητες καὶ συνηθίζουν στὶς εὐκολίες ποὺ μᾶς παρέχει.

Θὰ μπορούσε νὰ πεῖ κάποιος ὅτι ἡ βαθύτερη καὶ λανθάνουσα λειτουργία τῆς τεχνολογίας εἶναι νὰ κρύβει καὶ νὰ κρύβεται. Ἡ οὐσία τῆς ἀναφέρεται στὸν σκοπὸ ποὺ ἐνέχει τὸ ἐργαλεῖο. Κάθε ἐργαλεῖο ἐμπεριέχει ἓνα σκοπὸ ποὺ ὑπαγορεύτηκε ἀπὸ τὴν ἀνάγκη γιὰ μιὰ λειτουργία. Καὶ ὁ σκοπὸς τοῦ ἐργαλείου ὑπάρχει πέρα ἀπὸ τὴ χρήση του. Ἡ ἐστίαση στὴ χρῆση ἀπομακρύνει τὴ συζήτηση ἀπὸ τὴν οὐσία τῆς τεχνολογίας, ποὺ ὀρίζεται ἀπὸ τὴ στάση τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι στὸν Θεὸ καὶ τὴ φύση. Ἡ χρῆση δὲν ἐξαγιάζει τὸν σκοπὸ, ὅπως ὁ σκοπὸς δὲν ἐξαγιάζει τὸ ἐργαλεῖο (ἢ τὸ μέσον). Ἡ τεχνικὴ ὡς στάση ζωῆς δὲν εἶναι ἀπλῶς ἐπακόλουθο, ἀλλὰ καὶ παράγοντας μιᾶς ἄλλης ἀντίληψης περὶ ἀνθρωπότητας, κόσμου καὶ Θεοῦ.

Ἡ «τεχνολογικοποίηση» τοῦ ἀνθρώπινου βίου εἶναι πλέον καθολικὴ καὶ λαμβάνει διαστάσεις σωτηριολογικές, ὑπαρξιακές, ὄντολογικές. Ἡ πίστη στὴν τεχνολογικὴ πρόοδο καὶ ἡ διευκόλυνση ποὺ αὐτὴ παρέχει λαμβάνουν στὸ ἐδῶ καὶ τώρα διαστάσεις μεσσιανικοῦ χαρακτήρα, ἀποδυναμώνοντας καὶ ὑποσκάπτοντας κάθε παραδοσιακὴ ἔκφραση θρησκευτικότητας. Μὲ βάση τὰ προαναφερθέντα, προκύπτει ἕνα κρίσιμο ἐρώτημα: Κατὰ πόσον ἀλλοιώνεται ἡ θεολογικὴ μας ταυτότητα καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ μας συνείδηση ἀπὸ τὴ μεσολάβηση τῆς τεχνολογίας;

Μία ἀπὸ τὶς ἀντινομίες τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ ἔγκειται στὸ ὅτι ἀφ' ἐνὸς εἶναι ὑλιστικὸς καὶ ἀφ' ἑτέρου προβάλλει ἕνα ἄυλο, εἰκονικὸ μοντέλο ζωῆς. Κατὰ βάθος ὁ σύγχρονος πολιτισμὸς, ἀποδεσμευόμενος ἀπὸ τὴν ὕλη, ἐξαυλούμενος, ὑποτιμᾷ τὴν ὕλη σὲ τέτοιο βαθμὸ, ὥστε νὰ διερωτᾶται κανεὶς μήπως ἡ Σάρκωση καθίσταται «ἄνευ νοήματος» καὶ ἡ κατὰ Χριστὸν μεταμόρφωση τῆς ὕλης ἀνέφικτη.

Ἐνώπιον αὐτῶν τῶν περίπλοκων ζητημάτων, ἡ Ὁρθόδοξη Θεολογία μᾶς ὑπενθυμίζει ὅτι οἱ ἀντινομίες δὲν θὰ ἀρθοῦν ἐντὸς τῆς ἱστορίας οὔτε ἐκ τῆς ἱστορίας. Αὐτὴ ἡ διακήρυξη ἔχει ὄντολογικὴ ἀξία. Ἡ Θεολογία δὲν ὑπάρχει γιὰ νὰ κατηγορεῖ, νὰ ἐπιτίθεται, ἀλλὰ γιὰ νὰ διακρίνει τὰ ὅρια τῶν ὄντων, ὅπως θὰ ἔλεγε ὁ Τερτυλλιανός (*Ad Nationes, De carne Christi*, κ.ά.). Ἀκόμα καὶ τὰ ζιζάνια ἀφήνει νὰ ἀναπτύσσονται ἀνάμεσα στὶς ὑγιεῖς φύτες. Σήμερα, καλεῖται νὰ ὀριοθετήσῃ κριτικὰ τὶς προϋποθέσεις τοῦ τεχνικοῦ πνεύματος ὡς στάσης ζωῆς, ποὺ ἀναζητεῖ τὴ λύτρωση στὸ κτιστό, καὶ νὰ ἀναγγεῖλει μίαν αὐθεντικὴ πρόταση ζωῆς σὲ ἕναν πλανήτη ποὺ κινδυνεύει μὲ ὀλοκληρωτικὴ καταστροφή. Καὶ ὁ θεολογικὸς λόγος τῆς Ἐκκλησίας καλεῖται, γιὰ ἀκόμη μίαν φορά, νὰ περισώσει καὶ νὰ ἀναδείξει τὴν ἀξία τῆς ὕλης καὶ τοῦ σώματος, «ὕπὲρ ὧν» ὁ Χριστὸς ἐτέχθη, «ἀπέθανε» (*Ρωμ. 5:8*) καὶ Ἀνέστη, ὀριοθετώντας τὴ ζωηφόρο ἀλήθεια τῆς ἐν Χριστῷ ζωῆς.

Ἀλέξανδρος Ἰ. Κασιάρας
Γραμματέας τῆς Ὁργανωτικῆς Ἐπιτροπῆς